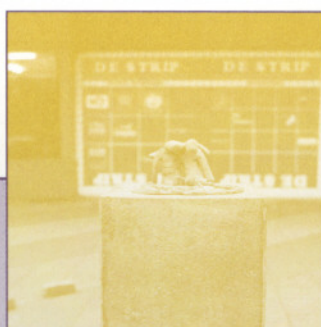
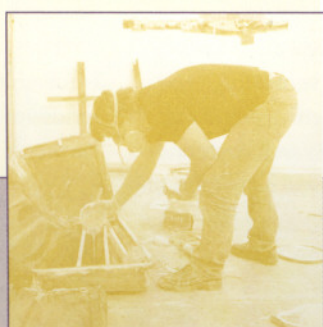

★ Bewonersinterventies in de woonomgeving

Wie bepaalt het gezicht van de openbare ruimte: overheid, architecten en projectontwikkelaars? Of juist de individuele bewoner, die in onze consumentgerichte maatschappij steeds vaker zélf bepaalt hoe zijn leven – en ook zijn woonomgeving – eruit ziet? Volgens Henk Oosterling en Dennis Kaspori ligt de toekomst in het midden. Bij bewonerscollectieven. Daarvoor kunnen overheid, projectontwikkelaars, ontwerpers en kunstenaars de juiste voorwaarden scheppen.

Architectuur als het concrete resultaat van economische, ideologische, technische en pragmatische dilemma's, dat is het ideaalbeeld. Maar in de praktijk is het eerder een conflict dan een glorieuze concretisering. De discussie over bouwwerken en hun omgeving gaat door, tot lang na de oplevering. Niet alleen graffiti, vandalen, klussers en schotelantenne-bezitters blijven in 'discussie' met de architectuur. Ook andere partijen, betrokken bij de ontwikkeling, houden er hun ideeën op na. Wat voor ideeën? Dat is te lezen in *Bewoningsin(ter)venties*. Prospectus voor een alternatieve woningbouw. De auteurs voerden gesprekken met het Stimuleringsfonds voor de Architectuur, Amstelland Ontwikkeling, de gemeente Almere, het ministerie van VROM, IKEA, De Meeuw Bouwsystemen en wetenschappers werkzaam op het gebied van wonen en bouwen.

★ Een collectief alternatief

Het vormgeven van de openbare woonomgeving kent twee uitersten. Ooit moest bouwen onderdeel zijn van het modernistische emancipatieproject. Het wonen en de woonomgeving zouden invloed hebben op het sociale gedrag van groepen en de ervaringen van individuen. Deze 'top-down'-visie is achterhaald door de praktijk, maar de gedachte dat wonen een dergelijke invloed heeft, staat nog als een huis. Het andere uiterste is 'bottom-up'. Door het huidige consumentgerichte denken over bouwen en wonen, is de aandacht namelijk verschoven van de massale volkshuisvesting naar individueel opdrachtgeverschap.

Volgens Oosterling en Kaspori wordt daarbij een niveau overgeslagen. Bewoners kunnen zelf hun woonomgeving collectief organiseren. Dit tussenniveau biedt mogelijkheden die vanuit individuen noch overheid te bedenken zijn. Het is overigens vreemd dat dit collectieve niveau wordt overgeslagen, gezien de rijke geschiedenis aan voorbeelden. Van terpen, kloosters en hofjes tot aan studentenhuisvesting en Centraal Wonen. Collectieve organisaties zijn ook in de huidige structuren zichtbaar, maar slechts in de marge: 'informele' woonvormen als volkstuincomplexen en recreatieparken. Bewoners geven het wonen zelf vorm, met een minimum aan overheidsregels.

'Informeel' duidt niet zozeer op losvaste verbanden, als wel op de capaciteit om in een proces het netwerk van diensten en voorzieningen te veranderen. In elke fase van een proces is ruimte voor differentiatie. Die is echter niet vrijblijvend, maar gebonden aan een complex van afgebakende, collectieve afspraken. Die afspraken worden naar alle kanten opgerekt en zo ontwikkelt zich een vorm die voor iedereen werkbaar is. De noodzaak van regels is in deze afgebakende gebieden voor iedereen duidelijk. De betrokkenheid van de bewoners bij de inrichting van de gezamenlijke woonomgeving is doorgaans groot. Het meest opmerkelijke is dat bewoners deze gebieden ervaren als zones waarin naar hún maatstaven geleefd wordt.

★ Vrijheid van, vrijheid tot

De crux van collectieve woonvormen is een informele, collectieve organisatie. Die is noodzakelijk om bewegingsvrijheid te creëren in een openbaar gebied. Het gaat daarbij zowel om 'vrijheid van' als 'vrijheid tot'. 'Vrijheid van' staat voor veiligheid. Bewoners

zijn 'vrij van' onveilige invloeden. De meest extreme consequentie van zo'n benadering is een 'gated community', een woonvorm die in de Verenigde Staten al bestaat. Woonblokken of hele wijken zijn hermetisch afgesloten voor buitenstaanders. In deze enclaves wordt vrijheid voor en door een kleine groep bewoners afgedwongen. Politiek roept deze optie echter een planologisch spookbeeld op: 'no-go areas'.

'Vrijheid tot' staat voor een positief ideaal, namelijk een dynamisch en gelaagd proces dat ruimte biedt voor verschillende woon-carrières. In de realisering van hun eigen woonruimte en -carrière creëren bewoners samen openbare ruimte. Niet alleen de ruimte waar ze elkaar ontmoeten, maar ook die waarin ze communiceren. Zo'n positieve vorm van collectief samenleven biedt een aantal interessante opties voor de ontwikkeling van woonmilieus, die het model van de volkstuincomplexen overstijgen.

★ Sociabiliteit

Het is cruciaal bewoners zo vroeg mogelijk sociabel te maken. Nog voor de eerste paal geslagen is, moeten mensen met elkaar in contact kunnen komen. Er moet, met andere woorden, een netwerk zijn van informele interactieprocessen, waarbinnen zich een sociaal werkbaar communicatie kan ontwikkelen. Dat betekent investeren in cultureel kapitaal. Dat wordt in onze huidige beleveniseconomie immers steeds belangrijker. Projectontwikkelaars moeten zich uiteraard richten op een beschaafde hoeveelheid vierkante meters, maar ook op communicatieve processen. Daarin hoeft wederzijdse betrokkenheid niet onmiddellijk aanwezig te zijn, maar wordt deze wel beoogd.

Er zal in sociaal en cultureel kapitaal moeten worden geïnvesteerd, zowel fysiek als virtueel. Dat gebeurt al. Nu de enorme winsten niet meer uit de grond komen door het alert opkopen van goedkope landbouwgrond, zien projectontwikkelaars in dat zij een groot deel van hun energie in het beheer van woontrajecten moeten stoppen. Op die manier stellen zij hun winstmarges veilig.

Zij hebben hun aandacht verlegd van het bouwen in het veld (Vinex) naar complexe stedelijke herstructurering. Een situatie die veel meer onderhandeling, samenwerking en een langdurig commitment vereist. Voordat er ook maar een betonmolen staat te draaien of één steen op de andere is gestapeld, zijn er via internet al virtual communities van potentiële bewoners gevormd om contacten te leggen, informatie in te winnen en uit te wisselen. De collectief gedeelde kwaliteit van de woonomgeving – de openbaarheid – valt of staat bij deze betrokkenheid en interesse.

★ Het woontraject

Evenals de woonomgeving, vergt sociabiliteit voortdurend onderhoud. Voor alle betrokken partijen bestaat een momentum voor deze investering. Het doel is niet meer het afleveren van een product, maar het openhouden van wooncarrières voor groepen bewoners. Waar een project wordt afgerond en opgeleverd, blijft een traject voortduren. Georiënteerd op sociale cohesie. Het gaat niet langer om het aanbieden van bezit, maar – indachtig het 'access'-concept van Jeremy Rifkins – om het faciliteren van beschikbaarheid en toegankelijkheid.

★ Collectiviteit is 'inter-esse'

Zoals de hypotheek tegenwoordig is opgenomen in een financieel traject waarin ook sabbatical en wereldreis zijn verwerkt, zo verbindt het woontraject de afzonderlijke producten uit het dagelijkse leven tot een samenhangend pakket ervaringen. Huis, auto, kleding en vakantie maken alle deel uit van een levensstijl. Tal van partijen haken hierop in, zodat wonen verbonden wordt met mobiliteit, zorg, vrije tijd en veiligheid. Vooral nog is deze betrokkenheid er alleen als deze aansluit op de behoefte het eigen huis naar eigen inzicht te bouwen, in te richten en te verkopen. Maar deze woonintentie kan probleemloos aansluiten op gemeenschappelijke behoeften en interesses.

Dat is de kern van het informele wonen. Het draait niet om individuen, maar om het gemeenschappelijk draagvlak, om een 'tussen' of 'inter'. Concreet zullen bewoners meer betrokkenheid en verantwoordelijkheid tonen bij het collectieve proces van het wonen. Dit zal een 'geschaalde' betrokkenheid zijn, afhankelijk van wat bewoners zelf willen.

★ Kunst en de openbare ruimte

Cultuur dringt overal in door. Dit heeft inmiddels geleid tot een herstructurering van de economie. Charles Landry beschrijft in *The Creative City* hoe de creativiteit van individuen, organisaties en informele werkverbanden synergetische effecten oplevert. Eigenlijk gaat zijn boek over het belang van gedemocratiseerde creativiteit voor de stad. Hij maakt een simpele vergelijking: cultureel kapitaal = sociaal kapitaal = kapitaal. Een flexibel 'creatief milieu' trekt bewoners en investeerders aan.

Hoewel creativiteit en verbeeldingskracht allang niet meer het exclusieve bezit van de kunstwereld zijn, kunnen kunstenaars door opleiding en ervaring wel degelijk een bijdrage leveren aan het ontwerp van de openbare ruimte. Betrek beeldende kunstenaars en grafisch ontwerp bureaus in het proces – naast bewoners, corporaties, projectontwikkelaars en overheid – en het culturele kapitaal kan een stuk groter worden.

★ Geen standbeeld

Hoe creëren kunstenaars openbare ruimte? De gedachte aan een autonoom beeld in de open lucht moeten we loslaten. Veel kunstenaars die vroeger in de openbare ruimte werkten, hebben hun werkveld verlegd en hun werkwijze aangepast. Hedendaagse opleidingen doceren een andere opvatting van openbare ruimte. Het fysieke publieke domein is verkleind en verdicht; niet alleen door de (semi)privatisering van collectieve ruimten zoals shopping-malls. Niet alleen door de stijgende automobilititeit van de gemiddelde stadsbewoner. Het publieke domein is vooral veranderd door de virtualisering. Een stadsbewoner verblijft niet lang in de openbare ruimte, maar doorkruist deze zo snel mogelijk om de openbaarheid thuis in de media op te roepen: via radio, tv, gsm en www. De tijd om ergens fysiek of mentaal bij stil te staan, is beperkt. Alleen al om deze reden is een standbeeld in de open lucht een curiosum.

★ Kunst creëert openbare ruimte

We leven in een wereld van verschillen en van verschillende netwerken. Wat is daarin 'de openbare ruimte'? Een gedeelde identiteit is inmiddels ver te zoeken. In onze interculturele samenleving hebben Nederlanders van allerlei pluimage globale interesses. Een beroep op een gemeenschappelijke geschiedenis volstaat evenmin. Bezien vanuit de identiteitsproblematiek is er geen eenduidige openbare ruimte meer. De gemeenschappelijkheid moet gecreëerd worden binnen de bestaande, verschillende netwerken. Kunstenaars kunnen dit. Denk aan het werk van Jeanne van Heeswijk, één van de afgevaardigden bij de Venetië Biënnale.

★ Kunst is openbare ruimte

Van Heeswijk creëerde – naast het Freehouse-project in het Rotterdamse Oude Westen - het project De Strip in Vlaardingen. Een voormalige winkelstrip onder één van de flats in het herstructureringsgebied Westwijk in Vlaardingen is voorzien van een sociaal-culturele functie. De ruimte die anders gedurende de herstructurering dichtgetimmerd zou zijn, bevat nu een tentoonstellingsprogramma (met een dependance van Museum Boijmans Van Beuningen), een kunstenaarsprogramma en een wijkprogramma. Mensen uit diverse culturen geven er acte de présence. Zo'n investering verenigt grootstedelijke, architectonische, sociale en culturele aspecten.

De openbare ruimte wordt hier niet opgesmukt onder het mom 'openbare ruimte als kunst' – nee, kunst wordt hier zelf de openbare ruimte. Deze zogenaamde participerende proceskunst is soms kunst van, dan weer kunst als openbare ruimte. Theatermakers kunnen hier ook aan bijdragen. Hoe onscherp de afgrenzingen tussen 'in', 'van' en 'als' ook mogen zijn: aan dit soort cross-overs moet in de ontwerpfase al worden gedacht. Zij maken een culturele investering zeker de moeite waard. Via het - in de openbare ruimte geproduceerde - sociaal kapitaal verdient deze zich terug.

★ Mede-deelbaarheid

Goede 'openbaarheid' is belangrijk: het is bepalend voor de sociale cohesie in een buurt of wijk, verankerd in de vrijheid van bewoners om samen te beslissen hoe ze willen wonen. Om openbaarheid te creëren, is structurele openheid nodig. En om die structurele openheid te creëren, zijn sociaal-culturele investeringen nodig. Dat vraagt een andere manier van denken en werken. Informeel wonen veronderstelt dat de hyper-individualisering van het huidige consumentgerichte bouwen, wordt verlaten. Daarbij staat of valt alles met samenwerking tussen verschillende partijen: bewoners, gemeente, projectontwikkelaar en ontwerpers.

De basis voor sociabiliteit is een letterlijke mede-deelbaarheid van de ruimte, binnen een drietal randvoorwaarden:

- ☒ een infrastructuur raster met voldoende tussenruimten om het informele te ontplooiën. Hoewel bij velen de intuïtie overheerst dat er eerst informele en dan pas formele structuren zijn, is het hier juist omgekeerd. Het informele wonen wordt pas mogelijk als er eerst een open, formele infrastructuur aanwezig is.

Meer aandacht voor kunst in de openbare ruimte . . .

- ☒ een centrerende activiteit die het informele bij elkaar brengt en houdt. Dit is de gemeenschappelijke, mede-gedeelde 'inter-esse' waarin de 'vrijheid-tot' geleidelijk gestalte kan krijgen.
- ☒ een andere omgang met de in de architectuur ingebouwde tijd. Voor informeel wonen, opgevat als complex van open collectieve processen, volstaat het lineaire tijdmodel van een project niet langer.

★ Architectuur als shareware

Architectuur is steeds verder gemarginaliseerd tot louter esthetische vervolmaking, bedoeld om een 'ruimtelijk probleem' op te lossen. Die rol is niet terecht en verdient een weerwoord. Architectuur is geen probleemoplossende activiteit, het is een experiment. De experimentele grondslag van deze en andere ontwerpende disciplines, sluit aan bij het proces van het informele wonen. Anderen kunnen leren van het werk van collega-ontwerpers en erop verder borduren. Architectuur wordt shareware. Door een steeds verdergaande democratisering van het ontwerpproces zal de aandacht verschuiven van de

vormgeving van het concrete object naar de randvoorwaarden en aannames van het ontwerpproces.

Ook hier is de rol van samenwerking evident. De randvoorwaarden moeten aansluiten bij het sociaal-culturele concept dat de betrokken partijen gezamenlijk willen realiseren. Het ontwerp wordt een sociaal-cultureel mechanisme. Wonen, stedelijkheid, mobiliteit, openbare ruimte, veiligheid en milieu: het zijn allemaal vraagstukken die niet te herleiden zijn tot één specifiek veld van expertise. De interdisciplinaire aanpak van deze maatschappelijke vraagstukken is alleen mogelijk door intensieve, vergaande samenwerking.

Bewoningsin(ter)venties. Prospectus voor een alternatieve woningbouw. Dennis Kaspori & Henk Oosterling. Met bijdragen van onder meer Matthijs Bouw, Jo Coenen, Crimson, Adriaan Geuze, Jeanne van Heeswijk, Atelier van Lieshout, Bureau Middelkoop. Dit boek verschijnt zomer 2003.

*Henk Oosterling (filosoof Erasmus Universiteit)
Dennis Kaspori (architect Themaze Corp.)*